

Завгородня О.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

WEIRD-ПРОБЛЕМА В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

В статті окреслено провідні виклики сучасної психології, зокрема кризу репрезентативності. Розкрито зміст конструкту «WEIRD проблема». Психологія критикується за те, що висновки досліджень, отриманих на вибірках осіб з сучасних WEIRD (західного, освіченого, промислово розвинутого, багатого та демократичного) спільнот, переважно студентів (як зручної вибірки), поширюються на все людське населення без врахування відмінностей (історичних, етнічних, культуральних, поколіннєвих, гендерних). Меншості та особи з низьким соціально-економічним статусом всередині розвинутих країн, люди за межами цих країн часто відсутні у дослідженнях. Північноамериканці та європейці переважають серед дослідників, авторів статей та вибірок, а фінансування досліджень, доступність технологій, є дуже асиметричними по всьому світу. Теорії, діагностичні методи, оцінки та психологічні втручання, орієнтовані на WEIRD країни, часто непридатні в інших соціокультурних контекстах. Охарактеризовано різні ефекти упередженості науковців, обмежених однією знанневою культурою. Висвітлено чинники формування та здобутки індигенної психології, в багатьох країнах світу посилюються тенденції індигенізації, тобто пошуку власних основ концептуалізації психологічних конструктів. Індигенна психологія, базуючись на досвіді та мисленні корінних народів, пропонує способи здійснення мультикультурних досліджень. Визначено відмінності кроскультурних та кросіндигенних підходів. Здобутки індигенної психології є ресурсом для ампліфікації в зазначеному контексті класичних психологічних концепцій та методів. Стверджується, що WEIRD проблема має також розглядатися в контексті психологічних підходів, які акцентують медіаційну та інструментальну роль культури, а також в контексті історичних чинників психологічної еволюції людини.

Ключові слова: культура, WEIRD проблема, мультикультурні дослідження, кроскультурний підхід, кросіндигенний підхід, корінні народи.

Постановка проблеми. Ми живемо у все більш мінливому, невизначеному, складному та неоднозначному (VUCA) світі, світі **глобальних цивілізаційних зрушень й ментальних трансформацій, пришвидшення політичних, економічних, культурних змін**. Глобальні реформи в психології вимагають метатеорії, вдосконалення методів, відкритої науки, широкого поділу праці та наукових досліджень у великих групах [7]. **Чимало дослідників висловлюють занепокоєння методологічною ситуацією в психології. Це такі питання як використання некоректних підходів при перевірці інструментів вимірювання психологічних характеристик, використання зручних вибірок, помилки «джингл-джэнгл» тощо, а також великі проблеми – криза покладання на позитивістську методологію, проблема відтворюваності та репрезентативності, фрагментованість психологічного знання [6; 13].**

Як один з провідних викликів можна розглядати кризу репрезентативності. Психологія критикується за те, що висновки досліджень, отриманих на вибірках осіб з сучасних WEIRD

(західного, освіченого, промислово розвинутого, багатого та демократичного) спільнот, переважно студентів (як зручної вибірки), поширюються на все людське населення без врахування відмінностей історичних, етнічних, культуральних, поколіннєвих, гендерних. В цьому контексті постає низка проблем – відмінності психології людей різних історичних епох (відмінності в культурно-історичному вимірі), психології різних меншин (зокрема, за гендерною ознакою) і найбільш гостра – WEIRD проблема.

Аналіз останніх досліджень. Психологічна наука претендує на формування знань про людську психологію в широкому розумінні, але психологія, мабуть, значно відрізняється у різних груп людей в різних країнах світу. Психологічна наука також передбачає ефективну практику, використання своїх знань для розв'язання людських проблем, проте конкретні проблеми, з якими стикаються люди, суттєво різняться залежно від економічних, соціальних, історичних та політичних обставин в конкретному регіоні. Для сучасної психології властива культура «зручних» досліджень, у якій

пріоритет віддається поперечним опитувальним методам, які застосовуються до вибірок студентів університетів, що має дуже обмежену застосовність для розуміння функціонування ширшого людського загалу [11], досліджувані переважно білі, північноамериканці, студенти [2; 14]. Психологічні спостереження, результати досліджень, отримані на нерепрезентативних вибірках, ставатимуть все більш обмежено застосовними, втрачатимуть актуальність [11]. Північна Америка та Європа нині становлять близько 17% світового населення – невелика частина загальної чисельності населення світу. Прогнозується, що до 2100 року цей відсоток скоротиться до 1–3%, при цьому більша частина приросту населення припадатиме на інші країни. Обдарована молодь, потенційні наукові таланти переважно зростатимуть там. Конкурентоздатність науки, власне, майбутнє психології залежить від того, чи зможе вона привабити для свого розвитку обдаровану перспективну молодь з різних країн [2].

Мета статті – здійснити аналіз WEIRD проблеми в сучасній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження у багатьох країнах «глобального півдня» недофінансуються, а психологія часто вважається лише практикою. У Східній Африці, наприклад, психологія сприймається як художня чи гуманістична дисципліна. Наукові психологічні розвідки в таких країнах є рідкісним явищем [5]. Здійснення онлайн-досліджень може бути ускладнене через погане підключення до Інтернету. Проте попри ці труднощі в деяких країнах дослідження здійснюються і створюються моделі щодо місцевих психологічних явищ. Наприклад, на Філіппінах була розроблена модель *ginhawa-pagdadala* («та, що несе тягар») [4]. Модель сприяє осмисленню актуальних для цього регіону індивідуальних переживань і страждань та передбачає спроби психологічної підтримки людей.

Частина проблем пов'язана з домінуванням WEIRD країн, особливо США, а також англійської мови у психологічній науці. Важливо і те, як історія та спадщина колоніалізму впливають на психологічну науку в країнах, що розвиваються. У міжнародних журналах з психології, що широко цитуються, перевага надається авторам з дуже вузького кола WEIRD населення. Майже третина редакторів журналів зі США; у багатьох організаціях домінують вихідці з США, наприклад, у Товаристві вдосконалення психологічних наук, організації, яка активно працює над покращенням географічного розмаїття свого членства,

більше половини членів – із США [1]. Домінування США (і, меншою мірою, Європи) у психології спричинює те, що вони здатні інвестувати у дослідження більше, ніж інші країни. Більша доступність ресурсів сприяє формуванню та реалізації великих дослідницьких проєктів та може приваблювати талановитих дослідників для переїзду до Сполучених Штатів з інших країн.

Домінування англійської мови виявляється в тому, що наукові статті також зазвичай публікуються з її використанням, тому публікація для носіїв англійської мови, ймовірно, потребує менше часу, видатків та зусиль. Англійська виступає як нинішня мова наукового дискурсу, надає можливості для міжнародного наукового спілкування, що, звичайно, добре. Водночас вона також створює відмінності у конкурентних можливостях для англо- і неангломовних психологів [11].

Криза репрезентативності виявляється зокрема, в утвердженні індигенної психології та емік-підходів. В багатьох країнах світу посилюються тенденції індигенізації, тобто пошуку власних соціокультурних основ концептуалізації провідних психологічних конструктів та вибудовування стратегій психологічної інтервенції, а також поширюються емік-підходи (тобто, бачення з інсайдерської позиції, зсередини, власне особі, інтегрованих в конкретний культурно-історичний контекст). Проте аналіз концепцій індигенної психології, їх поширення через авторитетні академічні журнали залишається складним завданням. Фінансування для проведення досліджень, доступність технологій, інструментів та методів для досліджень є дуже асиметричними по всьому світу.

Недостатність представленості не WEIRD країн не сприяє вдосконаленню узагальнювальних психологічних теорій [6]. Наприклад, одна з важливих теорій у психології, теорія прихильності, передбачає первинні взаємини між матір'ю і дитиною, що розвивається, модель, яка багато в чому заснована на досвіді нуклеарної родини. Така родина передбачає структуру, поширену у WEIRD країнах: батьки живуть зі своїми дітьми в будинку окремо від своєї розширеної родини. Проте в багатьох культурних контекстах теорія прихильності може мати обмежене застосування, або потребувати певної трансформації. Розглянемо, зокрема, відмінності у практиці виховання дітей: наприклад, на півдні Мадагаскару немовлята взаємодіють майже виключно із сестрами-братами зі старших дітей, і ці старші діти, таким чином, є основними опікунами немовлят [15].

Проте, слід враховувати такі міркування. Культура, життєві практики, психологія людей і спільнот змінюється. Зокрема, еволюція ставлення до дітей (педагогічної культури батьків, практик опіки та виховання) відбувається з різною швидкістю як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях. Л. ДеМоз, представник психоісторичного підходу, характеризує психогенні стилі ставлення до дитини у західній Європі від античності до сьогодення (інфантицидний, відмовний, амбівалентний, нав'язливий, соціалізуючий, допоміжний), які визначають гранично досяжний рівень розвитку особистості та створюють типові для кожного історичного періоду конфлікти, захисні механізми, схильність до тих чи інших невротичних та психотичних розладів. Л. ДеМоз простежує еволюцію дитинства, яка складається з тісних контактів між дорослим і дитиною. За словами психоісторика, чим глибше ви заглиблюєтесь в історію, тим менше турботи про дітей і тим більша ймовірність того, що дитина буде вбита, покинута, побита, тероризована та піддана сексуальному насильству. З кожним кроком еволюції турбота про дитину зростає. На думку Л. ДеМоза, ставлення до дитинства з часом змінюється, дитина звільняється від «дорослих» обов'язків, від експлуатації, використання, тяжкої праці тощо. Дорослий стає відповідальним за дитину. На думку психоісторика, причиною історичних змін є психогенез, природна зміна стилів виховання дітей. Відмінності темпів змін у практиках виховання на індивідуальному рівні пояснюються індивідуальними відмінностями батьків, їх розвитком та освітою, статусом дитини в родині, особливими обставинами (раннє сирітство, позашлюбне народження та інші). На популяційному рівні зміни відбуваються з різною швидкістю у зв'язку з ізоляцією (еміграція людей з подібними стилями виховання та їх гуртування), імміграцією (коли виникає приплив до популяції нових людей з іншими стилями виховання), зниженням репродуктивності, культурними контактами (збільшення кількості людей з нестандартними стилями виховання, заміна батьків іншими людьми), соціальними та історичними умовами (війни, революції); співвідношенням участі у вихованні дитини матері та батька [3].

Слід брати до уваги, що кожна культура тою чи іншою мірою містить патогенну токсичну складову, яку більшість людей, залучених до цієї культури, не усвідомлюють. Кожна локальна культура також може еволюціонувати, стаючи більш людиною, що виявляється в ставленні до беззахисних

членів спільноти – дітей, старих, немічних, психічно хворих, а також може деградувати, стаючи токсичною вбивчою, схильною до геноцидних практик.

Теорії в психології навантажуються припущеннями, що вкорінені переважно в культурі, яка характеризується сильно вираженими індивідуалістичними тенденціями. Базовані на цій культурі психологічні теорії акцентують індивідуально-психологічні чинники, схильні приділяти багато уваги поясненням психологічних проблем на індивідуальному рівні; менше значення надається чинникам соціокультурного контексту. Інтервенції, базовані на такому підході, можуть бути мало-ефективні в не WEIRD контекстах, де важливо приділяти увагу локальній культурі, соціальному оточенню, своєрідності особистих меж в контексті колективістичних цінностей [11]. Поширені інструменти вимірювань (наприклад, шкали ментального здоров'я) не є інваріантними в різних культурах [8]. Виникають проблеми не тільки з виміром цих конструктів, але також в тому, як конструкт розглядається. На відміну від індивідуалістичних культур, представники колективістських культур схильні розглядати здоров'я як функцію соціального контексту (наприклад, родини, спільноти тощо) [8].

Психологія позиціонує себе як універсально застосовна, проте вона часто не об'єктивна, а культурно упереджена і буває директивною у визначенні психологічних явищ [8]. Як опір універсалістському засліпленню формується індигенна психологія. Зокрема, вона пропонує варіанти того, як в культуральних розвідках використовувати кросіндигенний (cross-indigenous) підхід, який замінює або доповнює типовий крос-культурний. При крос-культурному підході, що здійснюється з позиції «згори донизу», дослідники прагнуть бути якомога стандартнішими для різних локацій і розглядають культуру як зовнішню змінну, що зумовлює мінливість у поведінці. Таким чином, крос-культурний підхід спрямований на перевірку спільності наявних теорій через порівняння відповідей різних культурних груп на стандартизовані питання. Індигенна психологія схильна ставитися до культури як до статичної, розглядати культуру як внутрішню складову індивіда [10]. Кросіндигенний підхід спрямований на зближення (або демонстрацію відсутності зближення) універсальї через численні незалежні дослідження різних культур (погляд «знизу догори»), також він спирається на особливі для представників корінних народів інструменти саморозуміння.

Постають питання: децентралізації звичних за умовчанням європейсько-американських способів пізнання та прийняття рішень щодо спрямування та розвитку психології; усунення нерівності у психологічному науковому співтоваристві з погляду раси/етнічної приналежності, статі, гендеру, а також соціально-економічних відмінностей; розробки методів та інструментів, що розширюють міжкультурне співробітництво; створення мереж міжнародного партнерства, обміну інформацією та інформування дослідників про можливості співробітництва; включення вчених з числа корінних народів, здатних вдосконалити, розширити, або трансформувати домінуючі теорії, методи та дані, які створені під впливом ідеалів, цінностей та вірувань WEIRD-груп; розширення представництва у редакційних колегіях та більш справедливої практики оцінки досліджень вчених з різних країн та їх та публікації, визнання внеску людей за межами WEIRD суспільств; розробки особливих культурно релевантних психологічних інтервенцій. Розв'язання цих питань передбачає програми фінансування, щоб допомогти вченим забезпечити широкий діапазон досліджуваних; активну участь психологів, які є представниками корінних народів; публікацію кросіндигентних досліджень.

Водночас необхідно враховувати, що обговорювана проблема може бути використана лідерами та ідеологами терористичних автократій як засіб антизахідних маніпуляцій, звинувачуванні WEIRD спільнот в усіх проблемах світу, знецінюванні їх важливих досягнень, зокрема, внеску у психологічну науку. Такі лідери та створені ними режими не прагнуть для свого населення освіти, економічного розвитку, добробуту, демократії та екологічного благополуччя, а зомбують населення різними варіантами токсичних ідей із значним людиноненавистницьким потенціалом. Їх самоствердження руйнівне, небезпечне для інших спільнот та країн-сусідів. Шануючи різноманітність нашої планети, треба не втрачати етичної чутливості; базуючись на психологічних знаннях, чітко ідентифікувати «пухлини» деструктивності, що загрожують як і культуральній різноманітності, так і планеті.

L. Putterman, професор Університета Брауна, у своєму блозі [12] розмірковує про відмінності цінностей, універсальної та групоцентричної моралі, властивих різним спільнотам. Чи зобов'язані ми ставитися до всіх людей з однаковою повагою, справедливістю та співчуттям, чи ми зобов'язані лояльністю та підтримкою пере-

важно членам нашої групи, племені, роду, клану тощо? Перша тенденція стає виразною в моралі часів Просвітництва і була названа психологами та соціологами «моральним універсалізмом». Друга тенденція визначається як племінна, обцинна чи кланова мораль. Різниця цих підходів, зазначає L. Putterman, стала ключовою призмою, через яку можна розглядати деякі з найсерйозніших випробувань нашого часу, включаючи війну в Україні та кризу демократії у США (загрози трампізму). Моральний універсалізм означає однакову повагу та справедливість до всіх, незалежно від належності до певного племені, родини чи особистої мережі взаємин. Сьогодні моральний універсалізм бореться з приливною хвилею реакції у відповідь з боку трайбалізмів. Психологією трайбалізму (агресивного групоцентризму, ворожого до інших) відзначаються позиції низки автократичних режимів, їхня моральні настановлення не є сумісними з гуманістичними цінностями та універсальною мораллю. Універсальна мораль є відносно рідкісним та новим явищем у людському суспільстві, вона становить важливу частину основи чесності та довіри, сприяє економічному зростанню, допомагає просувати цінності рівності прав, політичної демократії та чесності на державній службі. L. Putterman відзначає, що нинішня боротьба в Україні можна розглядати як битву за «ліберальні» цінності, споріднені із цінностями морального універсалізму. «Поведінка Володимира Путіна, що посиляє своїх військових розносити цивільні житлові будинки в щєбінь» є, на думку L. Putterman, доказом того, що моральний універсалізм залишається тендітним світоглядом меншості, якому загрожує зникнення, якщо його енергійно не захищати.

WEIRD проблема має також розглядатися в контексті культурно-орієнтованого підходу, представники якого розглядають психологію як науку про способи людського буття [13]. Специфічно людські способи взаємодії опосередковані культурою. Люди створюють, відновлюють, винаходять складні культурні інструменти для життя, розваги та роботи, а також засоби для того, щоб робити інші інструменти. Люди винаходять релігійні системи, поняття економічної раціональності та правові системи; вони створюють витончені засоби естетичної насолоди; вони мають можливість винаходити особисту, групову чи національну ідентичність, яка може бути покликана узаконити вбивство сусідів чи самогубство. На думку представників культурної психології, психологічна наука має зосередитися на досягненні вищих психологічних

феноменів, і в їх контексті аналізувати динаміку простіших явищ. Такий підхід передбачає міждисциплінарні дослідження та пов'язує психологію з антропологією, філософією, соціологією, історією та біологією розвитку.

Висновки. Отже, WEIRD проблема в психологічній науці полягає в тому, що меншості, особи низького соціально-економічного статусу, представники «глобального півдня» часто відсутні у дослідженнях. Недостатність представництва і серед вчених, і серед досліджуваних обмежує психологію та викривлює її розвиток. Теорії, методи, психологічні втручання, в яких виявляється упередженість науковців, що належать до певної знанневої культури, можуть бути незастосовні в інших соціокультурних контекстах. Подолання кризи репрезентативності пов'язано з осмислен-

ням позицій, поглядів, світобачення та внеску різних людей, зокрема, за межами сучасних WEIRD-спільнот. Організація досліджень, тестувань тощо в різних спільнотах вимагає урахування унікальної історії, культури та політики кожного регіону. Здобутки індигенної психології, що базується на досвіді та мисленні корінних народів, є ресурсом в обґрунтуванні програм мультикультурних досліджень, а також для ампліфікації в зазначеному контексті класичних психологічних концепцій. Важливо, щоб психологія ставила питання, що відображають психологічні складові різних соціально-політичних реалій. WEIRD проблема має також розглядатися в контексті психологічних підходів, які акцентують медіаційну та інструментальну роль культури, а також культурно-історичні чинники психологічної еволюції людини.

Список літератури:

1. Altman, M., & Cohen, P. N. Openness and diversity in journal editorial boards. *SocArXiv*. 29 June 2021. URL: <https://doi.org/10.31235/osf.io/4nq97> (дата звернення: 19.10.2022).
2. Arnett, J. J. The neglected 95%, a challenge to psychology's philosophy of science. *American Psychologist*. 2009. 64(6). P. 571–574.
3. DeMause, Lloyd. The Psychogenic Theory of History. *The Journal of Psychohistory*. 1997. 25(1). P. 112–183.
4. Decentececo, E. T. The *pagdadala* model in counseling and therapy. *Philippine Journal of Psychology*. 1999. 32(2). P. 89–104.
5. Doble, J., Sio, C., & Clemente, J. A. *The current crisis of psychology research in the Philippines: Reproducibility or producibility?* Psychological Association of the Philippines 55th Annual Conference. 2018, September 20–22. Manila, Philippines. URL: <https://osf.io/ybgsu/> (дата звернення: 21.10.2022).
6. Efendic, E., and Van Zyl, L. E. On reproducibility and replicability: Arguing for open science practices and methodological improvements. *SA J. Ind. Psychol.* 2019. 45. P. 1–10. URL: <https://www.researchgate.net/publication/333514491>
7. On_reproducibility_and_replicability_Arguing_for_open_science_practices_and_methodological_improvements_at_the_South_African_Journal_of_Industrial_Psychology (дата звернення: 19.10.2022).
8. Forscher, P. S., Wagenmakers, E., Coles, N. A., Silan, M. A., Dutra, N. B., Basnight-Brown, D., & IJzerman, H. (2020). *The benefits, barriers, and risks of big team science*. PsyArXiv. May 20, 2020. P. 1-33. URL: <https://doi.org/10.31234/osf.io/2mdxh> (дата звернення: 18.10.2022).
9. Hendriks, T., Warren, M. A., Schotanus-Dijkstra, M., Hassankhan, A., Graafsma, T., Bohlmeijer, E., & de Jong, J. (2019). How WEIRD are positive psychology interventions? A bibliometric analysis of randomized controlled trials on the science of well-being. *The Journal of Positive Psychology*. 2019. 14. P. 489–501.
10. IJzerman, H., Lewis, N. A., Przybylski, A. K., Weinstein, N., DeBruine, L., Ritchie, S. J., Vazire, S., Forscher, P. S., Morey, R. D., Ivory, J. D., & Anvari, F. Use caution when applying behavioural science to policy. *Nature Human Behaviour*. 2020. 4(11). P. 1092–1094.
11. Long, W. Indigenous psychology: Going nowhere slowly? *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*. 2019 39(2). P. 115–119.
12. Forscher P. S., Basnight-Brown D. M., N. Dutra, A. Adetula, M. Silan, H. IJzerman. Psychological Science Needs the Entire Globe, Part 3. Does Psychological Science Deserve Brilliant Researchers From Outside North America and Europe? *Psychological Science Accelerator*. December 29, 2021. P. 15–19. <https://www.psychologicalscience.org/observer/entire-globe-part-3>
13. Putterman L. Universal Versus Tribal Psychology, 2022, URL: <https://www.psychologytoday.com/ie/blog/the-good-the-bad-the-economy/202204/universal-versus-tribal-psychology> (дата зв.: 19.10.2022).
14. Psychology as the Science of Human Being: The Yokohama Manifesto (Annals of Theoretical Psychology Book) (2015) by Jaan Valsiner (Editor) & 4 more. New York : Springer. 2015. 398 p.
15. Rabeyron T. Why Most Research Findings About Psi Are False: The Replicability Crisis, the Psi Paradox and the Myth of Sisyphus. *Front Psychol.* 2020. Sep. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.562992/full> (дата звернення: 19.23.2022).

16. G. Scheidecker, S. Spallek, K. N. Tran, D. Geigenmüller, B. Röttger-Rössler Kultursensible sozialpädagogische Versorgung am Beispiel von Fütterstörungen. *Kinderärztliche Praxis. Sozialpädiatrie und Jugendmedizin*. 2021. 92. P. 98–102.

Zavhorodnia O.V. THE WEIRD PROBLEM IN MODERN PSYCHOLOGY

The article outlines the leading challenges of modern psychology, in particular the crisis of representativeness. The content of the “WEIRD problem” construct is revealed. Psychology has been criticized for extending research findings from samples of individuals from modern WEIRD (Western, Educated, Industrialized, Rich and Democratic) communities, mostly students (as a convenience sample), to the entire human population without taking into account differences in historical, ethnic, cultural, generational, gender. Minorities and individuals with low socio-economic status within developed countries, people outside these countries are often absent from research. North Americans and Europeans predominate among researchers, authors of articles and study samples, and research funding, access to technology, are highly asymmetric around the world.

Various aspects of the specified problem are considered. Theories, diagnostic methods, assessments, and psychological interventions targeted at WEIRD countries are often not applicable in other sociocultural contexts. Different effects of bias of scientists limited by one knowledge culture are characterized.

The factors of the formation and acquisition of indigenous psychology are highlighted. In many countries of the world, the trends of indigenization are increasing, that is, the search for one's own bases for the conceptualization of psychological constructs and the development of psychological intervention strategies. Indigenous psychology, based on the value orientations, emotional experience and thinking of indigenous peoples, offers ways to conduct multicultural research. Differences between cross-cultural and cross-indigenous studies are identified. Achievements of indigenous psychology are also a resource for amplification in the specified context of classical psychological approaches, concepts and methods. It is argued that the WEIRD problem should also be considered in the context of psychological approaches that emphasize the mediating and instrumental role of culture, as well as in the context of historical factors of human psychological evolution.

Key words: culture, WEIRD problem, multicultural studies, cross-cultural approach, cross-indigenous approach, indigenous peoples.